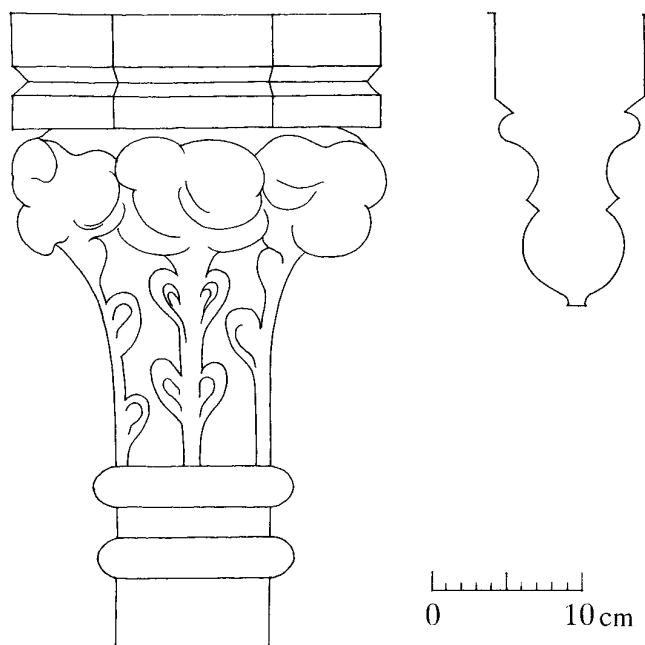

GOTICKÁ PODOBA KOSTELA SV. JINDŘICHA A SV. KUNHUTY NA NOVÉM MĚSTĚ PRAŽSKÉM A JEHO STAVEBNÍK

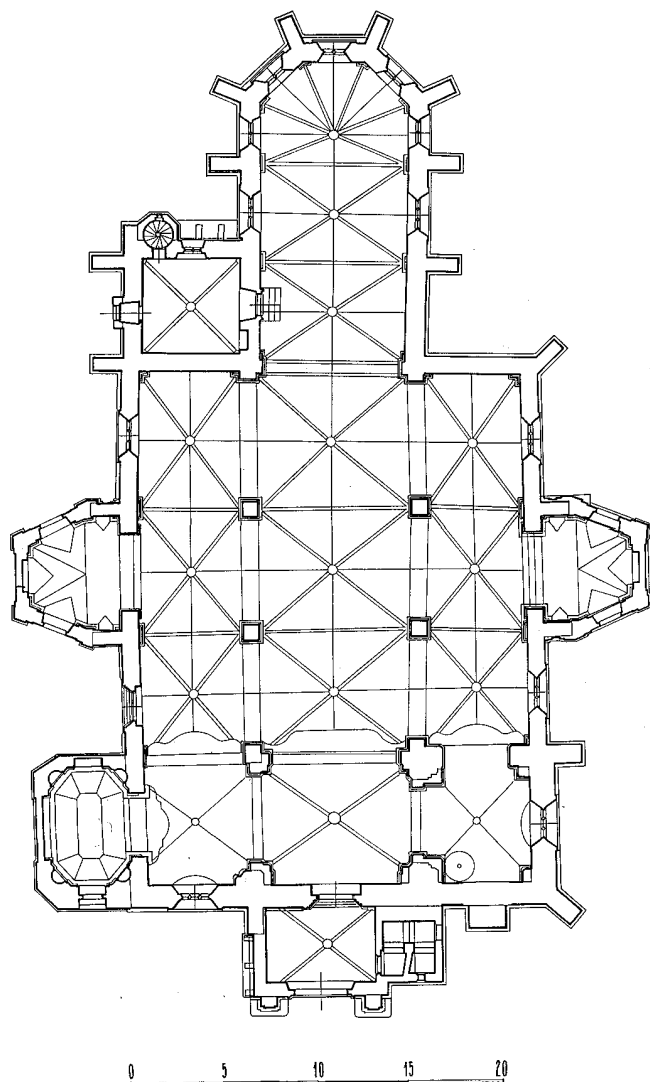
KLÁRA BENEŠOVSKÁ

V létě 1994, během restaurování interiéru kostela, bylo možné nahlédnout i na jedinou část zdi v presbytáři, nedotčenou barokními úpravami: hlavní barokní oltář, přenesený sem r. 1784 ze zrušeného kostela sv. Kříže Většího při klášteře cyriaků,¹⁾ zakrývá totiž celou východní závěrovou stěnu polygonu včetně vysokého gotického osového okna. Tato stěna představuje tudíž jediné svědectví původní podoby presbytáře z doby jeho výstavby v polovině 14. století. Za oltářem se skrývají po stranách osového gotického okna dvě dochované gotické klenební přípory, které byly jinak v celém chóru při barokních úpravách interiéru osekány a nahrazeny pilastry s kompositními hlavicemi.²⁾ Přípory sestávají z jednoduchého, poměrně subtilního oblého prutu, opatřeného kalichovou hlavicí, jejíž povrch pokrývá listový ornament. Silný nános mladších omítek a nečistot nedovoluje určit přesně kresbu ornamentu: z dvojitého prstence, obepínajícího válec přípory pod hlavicí, vyrůstají vztyčené lodyhy s dvojicemi listů a schematické bobulovité květy se odklánějí od povrchu hlavice těsně pod jejím římsovým polygonálním abakem.³⁾ Na tuto krycí desku dosedají poměrně složitě profilovaná klenební žebra - masivní hranol přechází přes zářez v oblouky, hluboké výžlabky a přes odsazení v hrušku. Klenební žebra sbíhají na podélných stěnách chóru a lodi jako srostlice tří hruškových prutů k barokní hlavicí, jež nahradila v chóru původní drobnější hlavicí gotickou, v lodi konsoly. Gotická klenební žebra jsou vroubena barokními přízdními žebry, profilovanými ve štuku, které - sjednoceny s nimi barevně - vytvářejí tmavé zarámování pro pole klenebních kápí, vyhrazených štukovým páskovým ornamentům. Citlivé zapojení středověké klenby do barokního celku interiérové výzdoby je pozoruhodné, ale v úpravě členění stěn musela gotika radikální barokizaci ustoupit jak v chóru, tak v lodi. Přesto díky nálezu dvou přípor z východního závěru můžeme rekonstruovat původní vzhled chóru kostela sv. Jindřicha a porovnat jej s architekturou dalších chrámů, vyrůstajících rychle na území Nového Města po jeho založení v r. 1348: Poměrně krátký chór s polygonálním závěrem pěti stran osmiúhelníka byl zaklenut dvěma poli křížové klenby a šestipaprskem v závěru. Odklon od převýšených protažených chórů, představovaných před polovinou 14. století reprezentativními stavbami městských řádů,⁴⁾ manifestovala zde nestoupavá půlkruhová klenba, rozprostřená do široka nad chórem, téměř čtvercová klenební pole, velká prosvětlená okna a hladké stěny, rytmizované jen tenkými oblými pruty přípor s listovými hlavicemi. Přípory dosedaly s největší pravděpodobností na podokenní římsu, jak je tomu např. u chóru kostela sv. Štěpána. Přes široký, nestoupavý triumfální oblouk se presbyterium otevíralo do halového trojlodí o čty-

Obr. 1: Praha, kostel sv. Jindřicha a Kunhuty, nález klenebního žebra a nalezené hlavice přípory v chóru. (Kresba: E. Vyletová)

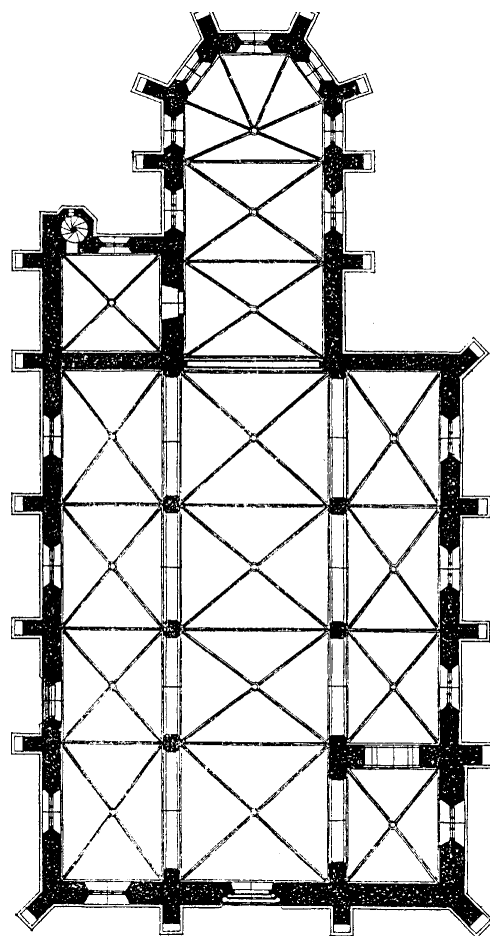
řech klenebních polích v každé lodi, oddělených od sebe čtverhrannými pilíři a klenebními pasy. Pro druhý novoměstský farní chrám, sv. Štěpána, který byl nejbližší sv. Jindřichovi slohově i půdorysně, byl zvolen jiný prostorový typ - tradiční trojlodní bazilika. Během stavby bylo upuštěno též od vtažení západní věže do jihozápadního kouta boční lodi a věž byla posunuta na rozdíl od sv. Jindřicha do osy lodi hlavní. Členění chórové stěny bylo zde stejné jako u sv. Jindřicha, jen s tím rozdílem, že oblé pruty přípor podložené zde mělkou příložkou, nesly kalichové hlavice hladké, bez dekoru. Obdobné členění stěn včetně tenkých oblých přípor a listových hlavic mají i chóry dalších dvou novoměstských kostelů - Zvěstování P. Marie na Trávníčku a kolegiálního kostela sv. Apolináře. Kostel Zvěstování Panny Marie, náležející klášteřu Služebníků P. Marie, byl stavěn poté, co Karel IV. přivedl servity ke starší kapli P. Marie na Botiči v r. 1360.⁵⁾ Jeho prostorový typ drobné centrály, sklenuté na střední sloup, s krátkým chórem a typickou polygonální vízkou v ose západního štítu, má s prostorovým halovým trojlodím kostela sv. Jindřicha společné jen toto členění chórové stěny. List je však u servitů plazivý, i když též vztyčený, měkce lne k povrchu do široka rozvinuté hlavice. Podobně v chóru kostela sv. Apolináře, založeného zhruba o desetiletí později po sv. Jindřichu, chórové oblé přípory nesou mělce po stěně rozložené hlavice, pokryté pod polygonálním abakem buď figurální plastikou nebo pásem zkadeřených listů. Také tento kostel, postavený pro kolegium kanovníků ze Sadské, kteří měli za úkol věnovat se studiu speciálních teologických otázek a přednášet na univerzitě, představuje svým jednoduchým jednolodím zcela jiný prostorový typ než sv. Jindřich. Společným jmenovatelem je tu však táž maximální jednoduchost, zcelení vnitřního nestoupavého, do sebe uzavřeného prostoru, absence složitého tektonického aparátu spojeného s maximálním odhmotněním stěn a spolu s tím i návrat k některým základním tvarům rané gotiky. Ty zde přejímají úlohu čitelných slohových znaků, citovaných již v novém kontextu, bez vázanosti na původní tektonický řád.

Obr. 2: Praha, kostel sv. Jindřicha a Kunhuty, půdorys současného stavu. Archiv ÚDU AV ČR.

Oblé přípory i kalichové hlavice s listovým dekorem se totiž sice vzdáleně tvarům z druhé poloviny 13. století podobají, ale ztrácejí jejich reálnou tíži i přesvědčivost ve vyjádření funkce.

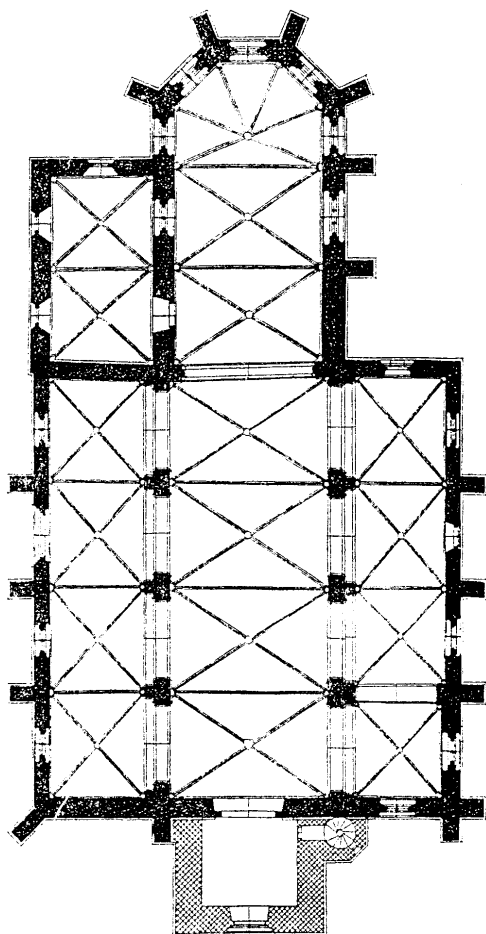
V souvislosti návratu ke „klasickým“ tvarům není bez zajímavosti stavebník farních kostelů sv. Jindřicha a sv. Kunhuty a současně i sv. Štěpána, kterým byl řád křižovníků s červenou hvězdou od kostela sv. Ducha u pátý mostu. K r. 1349 a znovu k r. 1352 jsou doloženy listiny, ve kterých Karel IV. křižovníkům potvrzuje kompenzaci za jejich pozemky na Novém městě. V r. 1351 vystavil vikář pražského arcibiskupa listinu, kterou Arnošt z Pardubic stvrdil, a v níž jsou oba dva nové farní kostely - sv. Jindřicha a sv. Štěpána - i s osadami k nim vyměřenými odevzdány křižovníckému řádu jako část náhrady za postoupené polnosti, na nichž osady vznikly. Roku 1352 papež Klement VI. potvrdil křižovníkům patronátní práva na fary u obou kostelů.⁶⁾ Za Oldřicha († 1350), velmistra špitálu sv. Františka, se jistě začal kostel sv. Jindřicha stavět, za jeho nástupce velmistra Jindřicha byly již majetkoprávní otázky kolem obou farních kostelů pevně stanoveny. Ve starší literatuře se uvádí, že posvěcení kostela vykonal v únoru 1351 arcibiskup Arnošt z Pardubic, který rovněž

Obr. 3: Praha, kostel sv. Jindřicha a Kunhuty, rekonstrukce původního půdorysu podle V. Lorence.

na žádost Jindřichovu 16. března téhož roku oba novoměstské kostely povýšil na farní a potvrdil osady jim vyměřené, tedy i hranice mezi farnostmi.⁷⁾ Listina z 28. 2. 1351 se však týká pouze povýšení obou zmíněných kostelů na farní. V té době nebyla jistě ještě celá stavba dostavěna, jak nasvědčují odkazy na stavbu kostela v 80. letech a na počátku 15. století,⁸⁾ ale protože již před r. 1360 jsou uváděni při kostele faráři z řádu křižovníků,⁹⁾ přinejmenším chórová část musela být brzy po r. 1350 v provozu. K roku 1379 musel již kostel sloužit delší dobu plně svému účelu, protože archidiakon pražský jej shledal 13. 11. 1379 při visitaci „dobře zdobený a bohoslužebné náčiní v dobré bezpečnosti“.¹⁰⁾

J. Vítovský se nedávno znovu zabýval otázkou stavitelů obou farních kostelů, kterými s největší pravděpodobností byli mistr Hanuš a poté jeho syn Jiří.¹¹⁾ Je na místě opravit povědomí, udržované v literatuře, že stavebníkem obou farních kostelů bylo „město“, respektive „měšťané“, protože byly budovány na jejich náklad. V dodatku ke stavební smlouvě, týkající se kostela sv. Štěpána, kterou J. Vítovský ve svém článku uvádí, správci kostelního jmění (vitrici ecclesiae) sjednávají s mistrem Jiříkem doplacení smlouvené peněžní částky za „dokončení“ kostela. Tito „vitrici ecclesiae“, doložení i u dalších pražských kostelů v druhé polovině 14. století, byli vybíráni z řad vážených farníků - měšťanů, aby dohlíželi na „investice“, shromážděné z darů, prebend, příjmů z farního hospodářství

Obr. 4: Praha, kostel sv. Štěpána, rekonstrukce původního půdorysu podle V. Lorence.

a ze sbírek. Spravovali finanční záležitosti týkající se stavebních úprav kostela a měli na starosti především vedení stavby či opravy kostela. Byli ustanoveni patronem kostela, farářem a obcí věřících.¹²⁾ Nebyli to ale oni, kteří určovali slohovou podobu stavby. Na té se v případě novoměstských kostelů podílelo kromě stavebníka a patrona jistě více faktorů. Přesto má jejich sloh i přes celou škálu typů a konkrétních specifických odlišností, daných příslušností k rozdílným řádům, patronům a funkcím opravdu určitý společný ráz, v literatuře výstižně charakterizovaný především V. Menclem.¹³⁾ Těžko lze jeho utvoření vysvětlit jen psychologicko-etnickou kategorií „ryze české národní senzuality“. V první řadě je třeba počítat s hlavní architektonickou koncepcí - návrhem, vázaným na celkový urbanistický plán, v jehož rámci bylo počítáno i se zasažením kostela do celkového novoměstského panoramatu. Tento návrh ve formě jakéhosi ideálního modelu (možná s několika variantami) byl alespoň u hlavních církevních staveb do velké míry závazný. Stál za ním patrně architekt vybraný možná samotným zakladatelem Nového Města Karlem IV. Při vzniku návrhu byla patrně podmínkou také jednoduchost, podporující rychlost výstavby. Počítalo se jistě s využitím řady domácích kameníků a zedníků, vyškolených na mnoha pražských a mimopražských stavbách posledních desetiletí. Přesto funkce, patrocinium, příslušnost k určitému řádu či podíl královského stavebníka hrály při výběru půdorysného a prostorového typu

i bohatství tvarosloví svoji roli, protože přes zvolenou formu se odkazovalo k určité ideové tradici (kostel na Karlově, kaple Božího těla, karmelitáni). Určitá vazba na „domácí tradici“ v tvarosloví chóru obou novoměstských farních kostelů, formulovaná na začátku článku, by byla potom v souladu s postavením jejich stavebníka a patrona, tj. s křížovníky s červenou hvězdou, a mohla by osvětlit určitý „historismus“ tvarosloví v chóru sv. Jindřicha. Křížovnícký kostel sv. Ducha, založený r. 1252 u paty Juditina mostu, patřil totiž k nejkvalitnější pražské architektuře druhé poloviny 13. století. Stavěla jej huť, obeznámená s cisterciáckou tradicí proměněným odkazem klasičtých francouzských katedrál, propojená patrně s hutí, působící současně při stavbách v Anežském klášteře. Klasičtější tvarosloví, např. oblé svazkové přípory s talířovými patkami a realistický, i když mírně schematizující listový dekor, vše ještě v harmonických poměrech, plně přiznané plasticitě a v rámci logického tektonického řádu, bylo měřítkem vysoké výtvarné kvality domácí „pražské a přemyslovské“ tradice předcházejícího století. Ta mohla být ve chvíli, kdy se hledal a utvářel sloh rychlým tempem vznikajících staveb Nového Města pražského, jednou z inspirací. Kromě toho je třeba připomenout i širší obecný slohový trend, objevující se (či přetrvávající) v české architektuře, který akcentuje také toto klasicizující tvarosloví oproti dědictví vertikalizujícího odhmotněného lineárního slohu poklasičtějšího, ovlivněného především porýnskými dominikánskými stavbami. K tomuto „domácímu“ proudu se hlásila např. huť, stavějící kapitulní síň a sakristii vedle nového chrámu augustiniánů - kanovníků v Roudnici budovaného od r. 1333, kapitulní síň na Sázavě, nový chór minoritského kostela sv. Jakuba v Praze nebo chór farního kostela sv. Jakuba v Kutné Hoře ze stejné doby. Pražské novoměstské kostely jsou ovšem stavbami po konstrukční stránce prostšími a záměrně od složitosti členění oproštěnými. Horečnatá stavební činnost a nutnost stavět v Novém Městě co nejrychleji a nejúsporněji nahrála i této nové „slohové věcnosti“, definující sakrální prostor pomocí několika jasně čitelných znaků a preferující především prostor modelovaný přirozeným světlem a sebevědomě deklarovaný v městském panoramatu vysokými do jehlance vytaženými stanovými střechami.

POZNÁMKY:

- 1) Již při barokní úpravě interiéru v l. 1737 - 1741 tu musel stát oltář podobných rozměrů nebo se s ním alespoň muselo počítat, jinak by byly i tyto jediné zbylé gotické přípory rovněž odesány.
- 2) Za upozornění na nález přípor děkuji dr. Ivo Kořánovi z Ústavu dějin umění AV ČR.
- 3) Sondy restaurátora p. Slavíka potvrdily, že přípory jsou zavázány do gotického zdiva a mají pod vrstvou mladších omítek i stopy původního vápenného nátěru, shodného s nátěrem na jednoduchém kamenném ostění osového okna.
- 4) Např. augustiniáni - eremité u sv. Tomáše na Malé Straně, staroměstští minorité u sv. Jakuba, dominikáni u sv. Klimenta.
- 5) V. V. Tomek, Dějepis města Prahy II, Praha 1902, s. 45 a 243. F. Ekert, Posvátná místa královského hlavního města Prahy I/2, 1884, s. 45, 225.
- 6) Prameny k uvedeným datům, převzaté z původního archivu křížovníků, přepsány v: K. Navrátil, Paměti hl. kostela farního, fary a školy sv. Jindřicha a sv. Kunhuty v Novém městě pražském, Praha 1869, příloha III - VII.
- 7) F. Ekert, citovaný v pozn. 5, s. 7., J. F. Hammerschmid, Prodomus Gloriam Pragensem, 1723, s. 230 - 233, V. V. Tomek, cit. v pozn. 5, s. 9.
- 8) K. Navrátil, cit. v pozn. 6, s. 253, příloha IX.
- 9) F. Ekert, cit. v pozn. 5, s. 7.

- 10) K. Navrátil, cit. v pozn. 6, s. 82.
 11) J. Vítovský, K otázce autorství kostelů sv. Štěpána a sv. Jindřicha na Novém Městě pražském. Průzkumy památek I/1994, s. 111 - 113. Zprávy k těmto stavitelům též J. Neuwirth, Geschichte der bildende Kunst in Böhmen vom Tode Wenzels III. bis zu den Hussitenkriegen) Praha 1893, s. 515 - 516.
 12) K této funkci „stavebních dozorců“ (Kirchenbaupfleger, vitrici ecclesiae) a k otázkám administrativního vedení staveb městských kostelů nejpodrobněji J. Neuwirth, cit. v pozn. 11, s. 304.
 13) V. Mencl, Česká architektura doby lucemburské, Praha 1948; týž in: Praha, Praha Odeon 1969, s. 70 - 73; týž, Architektura Karlovy doby a její smysl. Nepublikovaná přednáška, přednesená na konferenci „Doba Karla IV. v dějinách národů ČSSR“, Praha 29. 11. - 1. 12. 1978. Architekturu kostela sv. Jindřicha a Kunhuty se v poválečné době dále zabývali: D. Líbal, Pražské kostely, Praha 1946, s. 40; V. Lorenc, Nové Město pražské, Praha 1973, s. 104; D. Líbal in: E. Poche a kol.: Praha středověká, 1983, s. 229.

GOTISCHE GESTALT DER ST. HEINRICHS UND SANKT KUNIGUNDESKIRCHE IN DER PRAGER NEUSTADT UND IHR BAUHERR

Im Sommer 1994 wurden bei der Restaurierung des Kircheninterieurs hinter dem Barockaltar einzige zwei erhaltene Runddienste eines gotischen Chors der Pfarrkirche des hl. Heinrichs und Kunigunde in der Prager Neustadt entdeckt. Der Fund erlaubt das ursprüngliche Aussehen des Kirchenchorinterieurs vor seiner Barockumwandlung in den Jahren 1737 - 41 zu rekonstruieren und sie mit der Architektur weiterer Kirchen, mit schnellem Tempo auf dem Gebiet der Neustadt bald nach seiner Gründung im Jahre 1348 wachsend, zu vergleichen. Ein kurzer Chor von zwei Feldern des Kreuzgewölbes und eines Fünfeitenabschlusses eines Achteckes wurde mit einem nichtsteigend fast Halbreisgewölbe zugewölbt, die Gewölberippen sassen auf einem Kelchkapitell, bedeckt mit einem schematisch gegeben Blatt mit Beeren, unter welchem ein dünner Trieb der Runddienste, endend wahrscheinlich bei dem Gesims unter dem Fenster, fortsetzte. Die architektonische Lösung der Chorwand, fast übereinstimmend mit der Chorkonstruktion einer zweiten Neustädter Kirche, des hl. Štěpán (Kelchkapitelle sind hier glatt und die Stützen sind mit einer niedrigen Unterlage untergelegt), ruft die Frage nach dem Ursprung der gewählten Formen hervor, welche an das Repertoire der „klasischen“ Phase der gotischen Architektur um die Hälfte des 13. Jahrhunderts erinnert. Derselbe Baumeister für beide Kirchen ist belegt. Bau- und Schutzherr beider Pfarrkirchen, gebaut bald nach der Gründung der Neustadt im Jahre 1348, war der Orden der Kreuzherren mit rotem Stern. Seine Kirche des Hl. Geistes bei der Judithbrücke stellte in Prag nach der Hälfte des 13. Jahrhunderts ein von den qualitativsten Beispielen der Architektur, beeinflusst durch die klassische französische Gotik, vermittelt durch die Zisterzienserhütten, vor. Es besteht die Frage, ob der Stil der Kreuzherrenkirche nicht Inspiration für Neubauten dieser Neustädterkirchen war. Ähnliche Wandgliederung mit dünnen Runddiensten mit Kelchkapitellen, bedeckt mit Blattverzierung oder Figurplastik, wurde aber auch bei weiteren Chören der Neustädter Kirchen gewählt, z. B. bei der Kirche der Diener von Jungfrau Maria auf dem Rasen oder bei der amtsbrüderlichen Kirche des hl. Apolinář. Ein weiteres gemeinsames Zeichen der Mehrzahl der Neustädter Kirchenbauten, sofern sie nicht an den königlichen Bauherren gebunden waren, ist die ausdrückliche Einfachheit der Formen und der Raumlösungen, ein nicht steigender, in sich abgeschlossener Raum, mit natürlicher Beleuchtung, mit nicht gegliederten nackten Wänden. Es scheint also, dass ausser der Programmrückkehr zur einheimischen Tradition des 13. Jahrhunderts (von den Nichtprager Bauten meldeten sich zu ihm Hütten, welche in Roudnice, an der Sázava, beim hl. Jakob in Kutná Hora bauten), es war vor allem die Nötigkeit in der Neustadt womöglich am schnellsten und am sparsamsten zu bauen, welche dieser neuen „Stilsachlichkeit“ zuspielte, den Sakralraum mit Hilfe einiger klar leserlichen Zeichen definierend und den Raum vorziehend, modelliert durch Naturbeleuchtung und selbstbewusst deklariert im Stadtpanorama mit hohen in Pyramiden hochgezogenen Zeltedächern.

ABBILDUNGEN

1: Prag, St. Heinrichs und Sankt Kunigundeskirche, Zeichnung der Gewölberippe und des gefundenen Dienstkaptells im Chor. (Gezeichnet von E. Vyletová).

2: Prag - St. Heinrichs und Sankt Kunigundeskirche, Grundriss des gleichzeitigen Standes. Archiv ÚDU AV ČR.

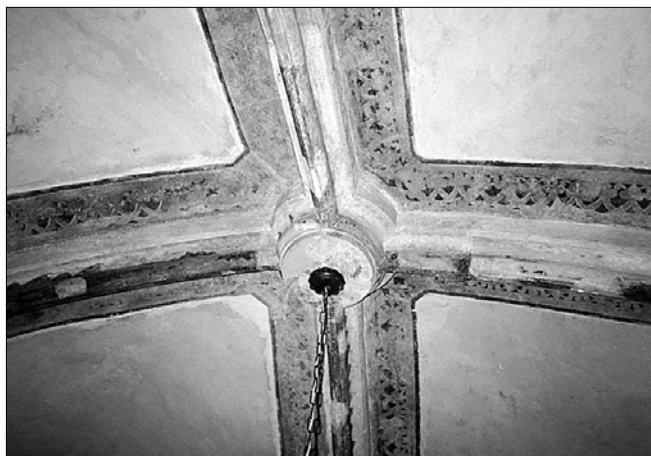
3: Prag, St. Heinrichs und Sankt Kunigundeskirche, Grundriss. Rekonstruktion des ursprünglichen Standes nach V. Lorenc.

4: Prag, Kirche des hl. Štěpán, Grundriss, Rekonstruktion des ursprünglichen Standes nach V. Lorenc.

POZNÁMKY K RESTAUROVÁNÍ DEKORATIVNÍ MALBY A SOCHY SV. JINDŘICHA V SAKRISTII KOSTELA SV. JINDŘICHA A KUNHUTY V PRAZE

ZUZANA VŠETEČKOVÁ

Kostel sv. Jindřicha a Kunhuty byl zbudován bez staršího předchůdce v sousedství Senného trhu. Pětiboce ukončený presbytář o dvou mírně podélných křížových polích s šestipaprskovým závěrem dělí jednoduše profilovaný lomený vítězný oblouk od hlavní lodi o čtyřech klenebních polích téměř stejného rytmu, které odpovídají lehce podélným polím bočních lodí. K severní stěně kněžiště přiléhá čtvercová sakristie s depozitářem v patře. Křížová klenba sakristie je nesena žebry tvaru prostého hruškovce, která dosedají na jednoduché jehlancovité konzoly.¹⁾ Podací právo u kostela měli křížovníci s červenou hvězdou, jimž novoměstské pozemky patřily. Kostel měl titul hlavní farní („ecclesia parochialis primaria“) a v pořadí významu pražských kostelů byl hned za Týnem. Výrazným motivem byla stanová střecha ukončená makovicí, která však byla zničena bleskem 5. července 1745.²⁾ Je nepravděpodobné, že kostel založili křížovníci, jak se domníval F. Ekert, ale fundátorem byl bezpochyby sám císař Karel IV. v letech 1349 - 1352.³⁾ Při příležitosti probíhající rekonstrukce celého kostelního interiéru i jeho mobiliáře restaurátoři manželé Slavíkovi odkryli v roce 1994 v 1. etapě restaurátorských prací 14 vápenných a hlinkových nátěrů v pásech podél žeber a na žebrech v sakristii kostela. Klenba byla původně pokryta monochromní šedou barvou, k sejmutí mlad-

Obr. 1: Praha, kostel sv. Jindřicha a Kunhuty. Pohled na dekorativní nástěnnou malbu žeber v sakristii. Kolem 1530. (Foto J. Slavík).